

2

Kristof Van Assche
en Martijn Duineveld

Over woorden en
dingen: Foucault en
de Nederlandse
ruimtelijke ordening

Kristof Van Assche Land Use Planning, Planning & Culture Community Development Program,
Minnesota State University, St Cloud State

Martijn Duineveld Sociaal Ruimtelijke Analyse, Wageningen Universiteit en Researchcentrum

Literatuur Ark, R. van (2005). *Planning, contract en commitment: naar een relationeel perspectief op gebiedscontracten in de ruimtelijke planning*. Eburon, Delft | Faludi, A., and A. van der Valk (1994). *Rule and order: Dutch planning doctrine in the twentieth century*. Kluwer, Dordrecht | Flyvbjerg, Bent (1998). *Rationality and power: democracy in practice*. University of Chicago Press, Chicago | Foucault, M. (1966). *Les mots et les choses*. Parijs: Gallimard | Foucault, M. (1994). Truth and Juridical Forms. In: J.D. Faubion (ed.), *Power. Essential works of Foucault 1954-1954, Volume three*. The new press, New York | Hillier, J. (2002). *Shadows of power: an allegory of prudence in land-use planning*. New York: Routledge | Luhmann, N. (1987). *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main | Van Assche, K. (2003). Taal en wereld van meervoudig ruimtegebruik. In: P. M. Schrijnen (ed.), *Cultuur van hetbestuur: over de Nederlandse trechters en Vlaamse mozaïeken: discussiebijdragen*. Stichting Planologische Diskussiedagen, Delft | Van Assche, K. (2004). *Signs in time. An interpretive account of urban planning and design, the people and their histories*. Wageningen Universiteit, Wageningen | Van Assche, K., and M. Jacobs (2002). *Kwaliteit in Complexiteit. Ruimtelijke kwaliteit en de kennisontwikkeling daarover*. Alterra, Wageningen | Wissink, B. (2000). *Ontworpen en ontstaan: een praktijktheoretische analyse van het debat over het provinciale omgevingsbeleid*. Sdu Uitgevers, Den Haag.

Modernisme en postmodernisme | In 1966 brak Michel Foucault in Frankrijk definitief door met zijn vijfde boek, *Les mots et les choses* (Foucault, 1966). Het boek paste naadloos in en veroorzaakte mede een breuklijn die zich eerst in het Franse denken, en later in de rest van de wereld aftekende, de breuk tussen structuralisme en poststructuralisme, later geïnterpreteerd als een breuk tussen modernisme en postmodernisme. Anno nu is Foucault in de meeste menswetenschappen niet schokkend of nieuw meer. Integendeel, het is daarbinnen de meest geciteerde filosoof. En als men hem niet kent, worden de verworvenheden van het postmodernisme niet in vraag gesteld, zelfs indien het woord gemeden wordt. In de exacte wetenschappen is Foucault en met hem het postmodernisme doorgaans een onbekende. In die wereld wordt postmodernisme beschouwd als iets vaags en wil men graag vasthouden aan de oude kentheorie. Daarin vindt de wetenschap, de exacte wetenschap, een eeuwige waarheid die rechtstreeks de natuurlijke orde der dingen weerspiegelt. Daarin ook is de mens een autonoom denkend en handelend wezen, dat rechtstreeks, zonder enige kleuring of onbewuste structurering die waarheid kan vinden. De toegepaste wetenschappen vormen in dit opzicht een schemerig strijdveld. Planologie is er zo eentje.

Het schemerige strijdveld van de Nederlandse planologie | In Nederland is de wetenschappelijke discipline planologie traditioneel sterk verbonden met het bureaucratische systeem van ruimtelijke ordening, en met de bedrijfswereld- denk aan de ingenieursbureaus (Wissink, 2000; Van Assche, 2004). In de loop van een kleine eeuw heeft zich een symbiose ontwikkeld van drie partijen die samen een hoop problemen hebben aangepakt en opgelost. Door de sterke link met de bestaande praktijk hebben universiteiten en instituten kennis ontwikkeld die nauw aansloot bij problemen die ervaren werden in die praktijk, en omgekeerd kregen de kennisontwikkelaars de

kans hun producten toegepast te zien. Die toepassing kon ook gebeuren in het bedrijfsleven, dat door de verwevenheid met de overheid de structuur kreeg van een beperkt aantal bureaus van een formaat dat elders zelden wordt aangetroffen.

In en door deze samenwerking kwam een planningcultuur tot stand die vooral in de periode na de tweede wereldoorlog veel successen kende. Door die successen, die ook internationaal erkend werden, ontstond er een zelfvertrouwen dat gepaard ging met een hoog ambitieniveau (Faludi and Valk, 1994). Maar de tijden veranderen. Kenmerken van de planningcultuur die vroeger succesvol bleken, zijn, door de veranderende werkelijkheden, langzamerhand gaan knellen. Binnen de administraties van ruimtelijke ordening, binnen de verbonden vakgroepen en instituten, binnen de verwante delen van het bedrijfsleven, leefde en leeft immers nog sterk het modernisme. In de gedaante van een technisch gekleurd positivisme, inclusief de oude kentheorie (Van Assche and Jacobs, 2002).

‘Het probleemoplossende vermogen’ van de planologen | Zonder dat mensen er zich bewust van zijn wordt er binnen het Nederlandse planningssysteem van uitgegaan dat er eenduidige problemen zijn in de ruimte, eenduidige waarderings van ruimte, en dat daar idealiter eenduidige oplossingen voor zijn, zij het vaak met een complex karakter. En een technisch karakter. In essentie maatschappelijke of politieke vragen worden zo vertaald in problemen, en problemen in technische problemen, die technische oplossingen vragen (Ark, 2005). In een periode waarin er politieke en sociale eensgezindheid bestaat, dat er een duidelijk gemeenschappelijk doel gedefinieerd kan worden, bovendien een doel dat vrij adequaat technisch vertaald kan worden (realisatie van woningcontingenten, rationalisatie van de landbouw, het gevecht tegen het water), kan een dergelijk systeem, kan een dergelijke planningcultuur ook adequaat genoemd worden. Maar wanneer het gemeenschappelijke doel en de eensgezindheid verdwijnen, wordt de

waarde van het systeem twijfelachtig. Dan immers wordt duidelijk - tenminste buiten het systeem- dat veel vragen in de eerste plaats politiek en sociaal zijn, en keuzes impliceren. Dan blijkt ook voor de buitenwereld dat de cultuur die zichzelf in stand houdt, de neiging heeft met technische oplossingen te komen die gedefinieerd werden in een bestuurlijke wereld die steeds verder van de werkelijkheid af komt te staan (Luhmann, 1987). En net de symbiose die vroeger tot succes leidde, verkrijgt nu zijn schaduwzijden. Politieke verantwoordelijkheden worden ontdoken door steeds nieuwe zogenaamd wetenschappelijke rapporten te laten maken. Een afstandelijke, amorele analytische wetenschappelijke positie in de ruimtelijke ordening innemen wordt moeilijk aangezien de wetenschappelijke segmenten van het systeem vooral dienen om bestaand beleid te legitimeren. Commentaren vanuit niet-positivistische hoek worden extra geweerd omdat dit niet past binnen de vigerende begrippenkaders en men er dus niets mee denkt te kunnen. De oriëntatie op praktische toepassing maakt het voor wetenschappers moeilijk afstand te nemen van de bestaande versie van het systeem, en de bestaande versie van de praktijk. De deugd van de praktijkgerichtheid en snelle actie wordt tot een ondeugd wanneer het onmogelijk wordt enige afstand van het systeem te nemen, om het te begrijpen, maar ook om de bestaande praktische problemen reëel op te kunnen lossen. Een extra complicatie ontstaat wanneer sommige commentaren op het bestaande systeem niet enkel vanuit postmoderne hoek komen, maar ook nog eens de vorm en het formaat van het vereiste ordeningsapparaat in vraag stellen. Bijvoorbeeld wanneer Foucault en andere postmodernisten een bron van inspiratie voor de analyticus vormen (Hillier, 2002).

Foucault en de Nederlandse planningcultuur | Bij Foucault en sinds hem is het vrij duidelijk dat werkelijkheden in discoursen geproduceerd worden, en dat discoursen door groepen mensen gevormd worden. De Nederlandse planningcultuur kan men een discours

noemen, horend bij een systeem van verbonden organisaties die op elkaar ingespeeld zijn, een rolverdeling kennen en een aantal tradities delen. De planningscultuur vertoont alle kenmerken van een discours: het is contingent - had evengoed anders kunnen zijn-, historisch bepaald, dynamisch, het probeert zich te verspreiden, in stand te houden, vertoont focuspunten en blinde vlekken (Foucault, 1994). Tot dusver geen probleem. Het wordt lastiger wanneer het discours zich niet van zichzelf bewust is, als de idee gekoesterd wordt dat het systeem en de bijbehorende manier van denken een natuurlijke orde reflecteert en bestudeert. Indien men vergeet dat het planningsstelsel een product van oude omstandigheden is, indien men daarbij vergeet dat planning een sociaal product is dat sociaal gewenste oplossingen hoort te produceren, en men dus ook vergeet naar die veranderende sociale realiteiten te kijken, dan heeft de maatschappij een probleem. Dan immers wordt het belastinggeld gespendeerd aan een set van organisaties die hun kennis op onrealistische wijze een expert- karakter geven en op die manier op ondemocratische wijze hun machtspositie in stand houden. (Iets wat Foucault uitvoerig bestudeerde en in navolging van hem ondermeer Flyvbjerg (Flyvbjerg, 1998). Dan wordt tegelijk duidelijk dat die organisaties handelen op basis van beelden van de werkelijkheid die meer te maken hebben met de eigen planningscultuur dan met de cultuur van de bevolking die men hoort te dienen. Dan creëert de bureaucratie haar eigen werkelijkheid, die voorgaat op die van de burgers. Deze werkelijkheid wordt continu geproduceerd en gereproduceerd door universiteiten en instituten die gewend zijn beleid te legitimeren, gewend zich met het bestaande systeem te identificeren, en gewend aan het beeld van de werkelijkheid dat daar bij is gaan horen (Van Assche, 2003).

Wiens problemen? | De fricties tussen de percepties binnen en buiten de planningscultuur kunnen mooi geïllustreerd worden aan de hand van reacties op verschuivingen in de maatschappij. Het

bestaan van een decalage, een verschil en een naijlen, tussen planningcultuur en maatschappij, wordt tegelijk duidelijk (Van Assche, 2004). Ook binnen het systeem is men niet blind. Veranderingen worden geregistreerd, problemen met uitvoering van oudere plannen en projecten gaan niet onopgemerkt voorbij. Men kan echter aantonen dat elke verandering, elk probleem en elke ‘innovatieve’ oplossing in termen van het systeem opgevat worden. Het systeem zelf wordt niet in vraag gesteld. Een van de dingen die daarbij opvallen is dat een traditioneel kenmerk van de planningcultuur, het vangen van heel veel binnen grote richtinggevende concepten, doorleeft. Een tweede kenmerk is het reïficeren van probleem of oplossing. Een derde het verwarren tussen een richtinggevende en een analytische functie van planningsconcepten. Plots wordt ontdekt dat men iets vergeten is in een vorige generatie: ruimtelijke kwaliteit, of meervoudig ruimtegebruik, cultuurhistorie. Men ontdekt dat het ontbrak aan ontwikkelingsplanologie. En men vergeet dat men die dingen niet ontdekt in de werkelijkheid maar zelf construeert. Als reactie op een maatschappelijke werkelijkheid, maar dan in een interpretatie die erg gekleurd is door het eigen traditionele denken. Vervolgens wordt het ontdekte, het probleem en de oplossing, tot een ding gemaakt, de reïficatie. Dat ding zou op zijn beurt met de beproefde positivistische methode onderzocht kunnen worden, wat aanleiding geeft tot nieuwe technische oplossingen. Er is te weinig ruimte in Nederland? Dan bouwen we toch een flat boven de snelweg. Ondertussen wordt vergeten dat de helft van Nederland lege wei is. Elk van de genoemde concepten kan handig zijn als richtinggevend concept, indien dat concept niet alles hoeft op te lossen en verklaren. Vaak wordt ten onrechte een analytische functie toegeschreven aan een concept, terwijl het dat niet heeft. Men kan niet onderzoeken wat goed ruimtegebruik is: dat is iets wat we samen definiëren.

wist in 1966 reeds dat woorden en dingen niet samenvallen, hij vertelde dat woorden en andere tekens concepten maken en dat er buiten concepten geen dingen zijn. Hij toonde aan dat concepten georganiseerd zijn binnen discoursen, versies van de werkelijkheid die tegelijk die werkelijkheid produceren, met hun eigen structuur, kenmerken, accenten. Discoursen trachten zichzelf in stand te houden. Een beproefde strategie is een georganiseerd vergeten van het eigen contingente karakter, door het te naturaliseren, door te stellen dat de eigen versie van de werkelijkheid de orde der dingen weerspiegelt, geen product is van geschiedenis, macht en toeval. Dat is precies wat er traditioneel gebeurt in de Nederlandse planningscultuur, ondanks alle maatschappelijke veranderingen, ondanks de eerdere introductie van discoursbegrippen in de Nederlandse planologie.